

JULIA GORBANIUK¹

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej

Wizerunek szkoły i nauczycieli w badaniach retrospektywnych

The Image of School and Teachers in Retrospective Research

WPROWADZENIE

Szkoła w życiu dziecka i każdego człowieka jest obok rodziny niezmiernie ważnym środowiskiem wychowawczym i rozwojowym. Kolejne szczeble edukacji wprowadzają dzieci w coraz bardziej skomplikowany system relacji międzyludzkich, kształtują zarówno pierwotny, jak i wtórny system odniesienia siebie do świata zewnętrznego. Każdy człowiek przez lata nosi w sobie wspomnienie z lat szkolnych. Niektórzy wracają do nich chętnie, przenosząc się w świat beztroskiego dzieciństwa i okresu szkoły, przeżywając na nowo wiele sentymentalnych chwil związanych ze szkołą i nauczycielami. Istnieje również znaczna grupa osób, które noszą w sercu trudne wspomnienia z lat edukacji. Na myśl o tym czasie wraca wiele symptomów nerwicy, takich jak: pocenie się dłoni, ścisk w gardle, spłylenie oddechu, ucisk w żołądku, bóle brzucha i głowy². Pojawia się wówczas nieodparte pragnienie, by zapomnieć przeżyte doświadczenie i wy dostać się jak najszybciej z „traumatycznego szkolnego snu”. Doświadczenia

¹ Julia Gorbaniuk, dr hab., adiunkt w Katedrze Zdrowia Publicznego w Instytucie Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej KUL-u. Prowadzi badania naukowe z zakresu psychologii wychowawczej i rodziny, psychologii społecznej i międzykulturowej. Jest autorką i współautorką wielu monografii naukowych opartych na badaniach empirycznych prowadzonych w Polsce, na Ukrainie i Białorusi. Realizowała granty badawcze finansowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Jest członkiem-założycielem ogólnokrajowego Stowarzyszenia Familiologicznego oraz Akademickiego Stowarzyszenia Studentów Polonijnych KUL-u. Od roku 2008 związana jest z Duszpasterstwem Akademickim KUL-u jako doradca życia rodzinnego.

² Por. D. Fontana, *Psychologia dla nauczycieli*, Poznań 1995.

szkolne mają istotne znaczenie dla poczucia własnej wartości dziecka na tle grupy rówieśniczej, jego samooceny, jakości relacji z rówieśnikami oraz innymi ludźmi, z którymi wchodzi w bezpośredni kontakt. Wszystkie te wymiary wpływają na cechy osobowości ucznia oraz mogą mieć długotrwałe efekty w jego życiu dorosłym, zarówno pozytywne, jak i negatywne³.

Analizując literaturę dotyczącą postrzegania szkoły i nauczycieli przez uczniów na różnych etapach kształcenia, stwierdzono, że bardzo często porusza problem różnorodności doświadczeń, w tym tych trudnych⁴. Relacjonowane w niej badania były realizowane w momencie uczęszczania dzieci do szkoły i analizowały ich aktualne doświadczenia, które mogą być intensyfikowane bieżącymi sytuacjami, będącymi dla dziecka źródłem niepokoju lub stresu (sytuacja oceniania ucznia [sprawdziany]; wzajemne relacje nauczyciel – uczeń; sytuacje uczeń – uczeń [śmiech, rywalizacja]; sytuacja uczeń – rodzic [nadmierne oczekiwania]). Wówczas znacznie częściej ocena szkoły i nauczycieli była negatywna niż pozytywna⁵.

Niniejszy artykuł ma na celu prezentację badań grupy studentów, którzy opisywali swoją szkołę oraz nauczycieli w kategoriach lubianego nauczyciela lub nauczyciela, którego nie lubiłem, z perspektywy kilku lat od zakończenia szkoły. Badania pozwoliły odpowiedzieć na pytania: (1) W jakich kategoriach postrzegana jest polska szkoła przez jej byłych uczniów? (2) Jaki wizerunek nauczyciela sprzyja przypisywaniu mu pozytywnych cech? oraz (3) Jaki wizerunek nauczyciela sprawia, że pomimo upływu lat byli uczniowie nadal żywią wobec niego negatywne uczucia i wspomnienia?

WIZERUNEK NAUCZYCIELA – PROBLEMATYKA BADAŃ

Pojęcie wizerunku przepisywane jest do konkretnego obiektu lub rzeczywistości, który w sposób wielowymiarowy je opisuje i definiuje. Wizerunek jest więc traktowany jako dopełnienie pojęcia obraz, obejmuje swoim znaczeniem większy zasób zagadnień, włączając także emocjonalny stosunek do danej rzeczywistości. Jest również kluczowym pojęciem we współczesnej komunikacji politycznej oraz podejmowany jako temat w badaniach nad społecznym i kulturowym oddziaływaniem mediów, w odniesieniu do tożsamości branż związanych z profesjonalnym komunikowaniem się.

Wykreowany w sposób celowy wizerunek ma duże znaczenie w komunikacji społecznej. Od jego jakości zależy normalne i zdrowe funkcjonowanie w prze-

³ Tamże.

⁴ I. Wawryk, *Uczniowie o nauczycielach*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1(1991), s. 27-29.

⁵ Por. Z. Błaziński, *Obraz nauczyciela w oczach uczniów*, <http://sod.ids.czyst.pl/publikacje/1627/1627.pdf> [dostęp 20.02.2014].

strzeni publicznej. Niezbędnym warunkiem przetrwania na wspólnym rynku, w społeczeństwie oraz gospodarce wolnorynkowej jest dbanie o publiczny obraz. Wizerunek wiąże się również ze sposobem opisu świata oraz narzędziem wykorzystywanym do przedstawiania współczesności i kreowania jej charakterystyki. Z takim sposobem rozumienia interesującego nas pojęcia spotykamy się w branży dziennikarskiej, medialnej, przemysłowej, marketingowej. Wynika to z wysokiej świadomości znaczenia wizerunku w doświadczeniu obecności i komunikacji społecznej, co skutkuje profesjonalizacją dziedziny poprzez kształcenie specjalistów od wizerunku⁶.

Philip Kotler jest autorem jednej z najbardziej powszechnych definicji wizerunku w literaturze naukowej. Opisuje on wizerunek jako sumę poglądów, postaw i wrażeń osób, jakie mają w stosunku do określonego obiektu. Może być nim osoba, miejsce, produkt, przedsiębiorstwo czy marka⁷. Omawiając pojęcie wizerunku, możemy się odnieść również do pojęcia stereotypu, ponieważ oba używane są do określania tego samego przedmiotu badań. Michael Kucznik jednak zwraca uwagę, że stereotypy są kształtowane przez otoczenie, natomiast wizerunek ma czynny komponent, gdyż może być tworzony, zmieniany i pielęgnowany bezpośrednio przez sam obiekt⁸.

Psychologiczne badania dotyczące wizerunku osoby lub obiektu koncentrują się zaś na wizerunku jako podstawowym narzędziu opisu świata społecznego, rozumiejąc go jako ogół cech dotyczących danego obiektu, które nadają mu także zabarwienie emocjonalne, oraz jako instrument służący do autocharakterystyki współczesności, do budowania jej tożsamości lub autoopisu. Wobec tego nie można lekceważyć znaczenia odbioru szkoły oraz nauczycieli przez uczniów i dopuścić do tego, by ten wizerunek kształtował się samoistnie, lecz trzeba podejmować systematyczne działania oparte na wiedzy naukowej w tym zakresie.

W 2012 roku CBOS przeprowadził sondaż dotyczący stosunku Polaków do zawodu nauczyciela. Badani wyrażali opinie na temat 10 stwierdzeń dotyczących tego zawodu. Dotyczyły one: warunków zatrudnienia (np. długości urlopu, posiadanych ulg, godzinowego wymiaru pracy, wysokości płacy), cech pracy nauczyciela (stresująca, odpowiedzialna, trudna) oraz społecznego odbioru zawodu nauczyciela (szacunek społeczny, poczucie misji nauczyciela, satysfakcja z pracy i kwalifikacje). Wyniki badań wskazują, że zawód nauczyciela w Polsce cieszy się umiarkowanym (36%), lecz stabilnym poważaniem, zdecydowana większość respondentów z szacunkiem odnosi się do pracy nauczycieli (83%), wskazując, że wykonują oni trudną i odpowiedzialną pracę. Dwie trzecie ankier-

⁶ I. Borkowski, K. Stasiuk-Krajewska, *Wizerunek, opis świata, konstrukcja komunikacji*, w: *Kształtowanie wizerunku jako narzędzie public relations*, red. I. Borkowski, K. Stasiuk-Krajewska, Wrocław 2011, s. 11-12.

⁷ O. Gorbaniuk, *Wizerunek Niemiec i Niemców wśród Polaków*, Lublin 2009, s. 14.

⁸ Tamże, s. 14.

towanych (68%) uważa, że nauczyciele mają wysokie kwalifikacje i chętnie je podnoszą, a ponad połowa (55%), że wykonują pracę, która daje im dużo satysfakcji. Ponad dwie piąte respondentów (43%) jest zdania, że nauczyciele mają poczucie misji i czerpią satysfakcję z tego, co robią (64%). Opinia społeczna co do zawodu nauczyciela jest mocno podzielona, rzadko która z osób dorosłych chciałaby, aby jej dzieci w przyszłości wykonywały ten zawód, co oznacza, że jego prestiż jest znacznie osłabiony, natomiast wymagania i oczekiwania ze strony społeczeństwa systematycznie wzrastają⁹.

Wizerunek samej szkoły w literaturze przedmiotu również przedstawiany jest niejednoznacznie. Analiza literatury wskazuje, że szkoła jest postrzegana jako instytucja, która przestała uczyć prawdziwego życia i nie służy samorealizacji dzieci i młodzieży, natomiast stała się terenem nabywania pewnej wiedzy rozumianej jako instrumentalne i profesjonalne kwalifikacje¹⁰. Widać coraz większy dystans między tym życiem, do którego przygotowuje młode pokolenie współczesna szkoła, a obecnymi i perspektywnymi potrzebami¹¹.

Badania psychologiczne dotyczące postrzegania szkoły w literaturze przedmiotu realizowane wśród rodziców uczniów wskazują na istnienie wysokiego poziomu niepokoju ze względu na to, że w ich opinii szkoła nie sprzyja rozwojowi myślenia inwencyjnego u dzieci, a dzieci na lekcjach szkolnych czują się znużone, otepiałe, przygnębione, a czasem zalęknione¹². Kolejnym wnioskiem z badań jest stwierdzenie, że szkoła tłumi u dzieci poczucie sprawstwa i samodzielność w myśleniu. Uczniowie mają problem z zaufaniem swojej wiedzy i własnemu rozumowi, starają się „odczytywać nauczycielowi z oczu”, jakiej odpowiedzi powinni udzielić, aby trafić w jego tok myślenia. Mieczysław Gałaś¹³, analizując sposób porozumiewania się młodzieży z nauczycielami, wskazał, że sytuacja szkolna sprzyja występowaniu zaburzeń relacji międzyludzkich, gdyż stosunki między dziećmi oraz nauczycielami są nieautentyczne oraz pełne gier. Uczniowie, wchodząc w relacje z nauczycielem, poprzestają na tematach i problemach związanych z danym przedmiotem lub sytuacją szkolną, natomiast mają dużo oporów, by

⁹ M. Feliksiak, *Wizerunek nauczycieli*, Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa 2012.

¹⁰ M. Snieżyński, *Nauczyciele w oczach uczniów*, Warszawa 1990.

¹¹ R. Pantkowski, *Jak młodzież postrzega współczesnego nauczyciela*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 5(1991), s. 200-202.

¹² T. Bach-Olasik, *Doświadczenia szkolne źródłem lęku w opinii młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 6(1991), s. 247-251; A. Kargulowi, *Dlaczego dzieci nie lubią szkoły?*, Warszawa 1991.

¹³ Por. T. Bach-Olasik, *Doświadczenia szkolne źródłem lęku w opinii młodzieży*, dz. cyt., s. 247-251; por. A. Kargulowi, *Dlaczego dzieci nie lubią szkoły?*, dz. cyt.; por. *Nauczyciel – uczeń: między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy interakcji*, red. M. Dudzikowa, Kraków 1996.

¹³ M. Gałaś, *Młodzież o porozumiewaniu się z nauczycielami*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 8(1993), s. 332-336.

dzielić się sprawami osobistymi, trudnościami w kontaktach z rówieśnikami czy sytuacją w domu.

Przytoczone badania wskazują częściej na negatywny wizerunek szkoły jako instytucji w literaturze naukowej, natomiast wizerunek nauczyciela w społeczeństwie polskim¹⁴ oraz w mniemaniu uczniów¹⁵ zawiera częściej cechy pozytywne (istnieje jednak szeroka różnorodność opinii). Dzieje się tak zapewne dlatego, że nauczyciele są bardzo różnorodną grupą osób, wśród których spotyka się zarówno mistrzów, których pamięta się przez całe życie, jak i słabe niewyróżniające się i nierozwojowe jednostki.

ANALIZA BADAŃ WŁASNYCH

Organizacja i przebieg badań

Badania własne zrealizowano, opierając się na metodologii badań retrospektywnych, pozwalających na zanalizowanie przeżytych przez człowieka w oddalonej przeszłości zdarzeń, uczuć, doświadczeń. Odbywa się to poprzez cofanie się myślami i pamięcią wstecz za pomocą metody wizualizacji¹⁶. Narzędzie to ma jednak słabe strony, chociażby takie jak: nadmierna idealizacja przeszłości; nadmierna generalizacja trudnych doświadczeń; wyparcie trudnych treści ze świadomości (niepamięć)¹⁷. W celu zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia tego typu błędów zastosowano narzędzia badawcze pozwalające na weryfikację hipotezy poziomów. Analizowano poziom skojarzeń mieszczących się w obszarze świadomości badanego poprzez test wolnych skojarzeń pt. „Moja szkoła” (opracowanie własne) oraz poziom podświadomości, za pomocą techniki psychorysunku pt. „Ja w szkole”¹⁸ na podstawie interpretacji rysunku projekcyjnego podanej przez Mariolę Łagunę¹⁹.

Badania zostały przeprowadzone w ramach małych grup (8-10 osób), gdzie badani najpierw poprzez wizualizację przenieśli się pamięcią i myślami do lat szkolnych (do dowolnego poziomu edukacji), następnie swoje wspomnienia

¹⁴ M. Feliksiak, *Wizerunek nauczycieli*, dz. cyt.

¹⁵ H. Ścisłowska, *Młodzież o sobie i swoich nauczycielach*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1(2000), s. 19-21; M. Śnieżyński, *Nauczyciele w oczach uczniów*, Warszawa 1990; I. Wawryk, *Uczniowie o nauczycielach*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1(1991), s. 27-29.

¹⁶ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004.

¹⁷ K. Stemplewska-Żakowicz, *Diagnoza psychologiczna. Diagnozowanie jako kompetencja profesjonalna*, Gdańsk 2009.

¹⁸ Interpretacja wyników uzyskanych na podstawie psychorysunku pt. „Ja w szkole” jest w opracowaniu.

¹⁹ M. Łaguna, A. Gałkowska, *Społeczne aspekty obrazu siebie w rysunku projekcyjnym „Ja – wśród ludzi”*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 124-150.

mogli wyrazić w rysunku projekcyjnym oraz w formie wypowiedzi słownej – poprzez generowanie skojarzeń z danym obiektem (szkoła, ulubiony nauczyciel, nauczyciel, którego nie lubiłem), jak również poprzez dokończenie 10 zdań niedokończonych związanych z tematyką szkoły i nauczycieli. Po ukończeniu I części badań, polegającej na indywidualnej i samodzielnej pracy respondentów, zrealizowano część II, która miała charakter wywiadu grupowego (fokusowego). Ta część badań była wspólną dyskusją dotyczącą pozytywnych i negatywnych skojarzeń związanych ze szkołą, ustosunkowania się do znaczenia szkoły i nauczyciela w rozwoju uczniów oraz opracowania listy oczekiwań, sugestii i powodów, które sprawiają, że po wielu latach uczniowie czują wdzięczność wobec swoich nauczycieli.

Charakterystyka grupy badanej

Badaniem objęto 127 osób – studentów piątego roku, którzy ukończyli edukację w szkole średniej 5-6 lat temu. Wśród respondentów było 116 kobiet oraz 11 mężczyzn. Większość ankietowanych pochodziła z miast (76%) – tam też ukończyli szkoły średnie. Pozostałe 24% studentów przed przybyciem na studia mieszkało na wsi, z tym że jedynie około połowa z nich (13% ogółu) ukończyła szkołę średnią w miejscu zamieszkania. Na podstawie analizy tej zmiennej należy zwrócić uwagę, że charakterystyka przedstawiona w artykule dotyczy w przeważającej większości szkół miejskich. Podczas podsumowywania opisu swojej szkoły 49% badanych osób zadeklarowało, że miało na uwadze liceum, 35% – gimnazjum i jedynie 16% wspomnieniami powróciło do szkoły podstawowej.

Wizerunek szkoły w badaniach retrospektywnych na podstawie testu wolnych skojarzeń pt. „Moja szkoła”

Pierwszym analizowanym obiektem była szkoła jako instytucja i jej wizerunek w oczach byłych uczniów (aktualnych studentów). Zgromadzone poszczególne skojarzenia pogrupowano w ramach trzech głównych kategorii składających się na wizerunek szkoły: (1) ogólne skojarzenia o zabarwieniu emocjonalnym (dobre skojarzenia – złe skojarzenia); (2) charakterystyka, cechy opisujące szkołę (wielkość szkoły/wygląd/wyposażenie, cechy osobowe, ocena instytucji), (3) wartości szkoły cenione przez ucznia (nauka i wszechstronny rozwój, wartości życiowe, wydarzenia szkolne o zabarwieniu sentymentalnym, rozrywka/kolekty). Osoby badane poproszono o udzielenie odpowiedzi na pytanie o ogólne emocjonalne skojarzenia związane ze szkołą: „Gdy myślisz o szkole, jakie najczęściej masz ogólne skojarzenia?” Na łączną liczbę 127 osób 25% wskazało, że są to same złe skojarzenia, natomiast 16% określiło swoje wspomnienia jako „mieszane” – i dobre, i złe, natomiast aż 59% wskazało, że szkoła kojarzy się im z samymi pozytywnymi wspomnieniami.

Kolejne skojarzenia byłych uczniów ze szkołą dotyczyły jej wyglądu i wyposażenia (ok. 35% ogółu), badani zwracali uwagę na wielkość szkoły (duża, przestrzenna, mała, ciasna, wiejska), jej wystrój i wyposażenie (ładna, kolorowa, dobrze wyposażona, nowoczesny sprzęt, zaniedbana, zniszczona, szara; zob. tab. 1). Wielu osobom kojarzyła się również z konkretnym miejscem w szkole, a wśród najczęściej wymienianych, były: stołówka, sklepik, szatnie, pokój dyrektora, boisko, sale gimnastyczne. Istotną była podkategoria skojarzeń nadająca szkole cechy osobowe, ukazujące zarówno pozytywne, jak i negatywne jej odcienie. Najczęściej wymieniane cechy według częstotliwości występowania to: przyjazna, ciepła, wymagająca i stresująca, życzliwa, otwarta, radosna, z zasadami, zobowiązująca do dyscypliny i – najrzadziej – pomocna. Wizerunek szkoły w kategorii cech osobowych łącznie wyróżniło 24% badanych.

Tabela 1. Wizerunek szkoły. Kategorie skojarzeń

Kategorie	Liczba wskazań (n)*	Procent ważnych (%)
Wygląd i wyposażenie szkoły	290	35
Ocena instytucji	120	14
Cechy osobowe	201	24
Nauka i wszechstronny rozwój	90	11
Rozrywka/koledzy	56	7
Wartości życiowe	39	5
Wydarzenia sentymentalne	32	4
Ogółem	828	100

* Osoby mogły podać więcej niż jedno skojarzenie.

Kolejną często występującą kategorią skojarzeń są skojarzenia związane ze szkołą jako instytucją. W tym przypadku badani najczęściej wskazywali na zapewnienie bezpieczeństwa i dbanie o nie, czyli szkoła jawiła się jako bezpieczna dla ucznia. W dalszej kolejności jest to instytucja: głośna i przeludniona lub kameralna i dbająca o atmosferę. Jawi się również jako instytucja o uporządkowanych zasadach i regułach, dbająca o rozwój i dojrzałość uczniów. Wśród wyraźnie negatywnych skojarzeń respondenci wskazywali na szkołę jako instytucję, dla której nie liczy się indywidualna jednostka, lecz stawia się na odpowiedzialność zbiorową czy klasową (np. odwoływanie wycieczek szkolnych, dyskotek lub karne prace domowe i kartkówki z powodu złego zachowania jednego lub kilku uczniów).

Znacznie rzadziej (tylko 11% wskazań) szkoła kojarzyła się jako miejsce, w którym dba się o naukę i wszechstronny rozwój. Respondenci podawali różne skojarzenia, a najczęściej takie jak: dająca możliwość rozwoju, dobry poziom nauczania, jako miejsce odkrywania i rozwijania swoich pasji (rysunek, śpiew, sport, aktorstwo), poznawanie nowych rzeczy (informacje, postawy, umiejętności). Zdarzały się także negatywne skojarzenia dotyczące możliwości własnego rozwoju naukowego w szkołach. Badani wskazali na nie jako niedoposażone w pomoce naukowe, mające ubogie zbiory biblioteczne oraz instytucję niedającą umiejętności praktycznych, które można wykorzystać w życiu.

Jak wskazuje tabela 1, tylko 5% byłych uczniów, wspominając własną szkołę, stwierdziło, że przekazywała ważne wartości życiowe. Najczęściej wymieniano wartości: patriotyczne i rodzinne, zaangażowanie na rzecz działalności lokalnej, kształtowanie szacunku dla czasu własnego i innych poprzez rozwijanie samodyscypliny i punktualności, szacunek do wiedzy, prawdy i wybitnych, wartościowych ludzi. Stwierdzono również, że w szkole występowały tak zwane antywartości, które młodzież wynosi poprzez obserwację zdarzeń, nieraz rozbieżnych z głoszoną teorią. Można tu zacytować wypowiedź respondentki, która charakteryzuje większość podanych tego typu wypowiedzi: „szkoła uczyła mnie takiego podejścia do życia, gdzie liczy się krętać i spryt, a niekoniecznie wiedza i ciężka praca” (nr 24).

Dwie ostatnie kategorie określić występowały dosyć rzadko wśród skojarzeń dotyczących szkoły, jednak są one dopełnieniem całości wizerunku szkoły, jakie wynosi uczeń. Są to kategorie: (1) koledzy/rozrywka (7%) oraz (2) ujęte we wspólną kategorię sentymenty i żale (4%). Szkoła kojarzyła się więc jako miejsce spotkań z przyjaciółmi, jak również z wrednymi kolegami i koleżankami oraz zawierania nowych znajomości, pierwszych miłości i rozczarowań. W przypadku zabaw i rozrywek wymieniano przede wszystkim szkolne dyskoteki, grę w karty na lekcji pod ławką, liczne przedstawienia i imprezy szkolne, rozmowy na przerwach oraz wspólne wagarowanie. Mimo iż młodzież doświadczała różnorodnych relacji z rówieśnikami, to jednak po upływie czasu znacznie częściej dostrzega i pamięta pozytywne doświadczenia. Ostatnia kategoria „sentymentów i żali” związanych ze szkołą zawierała przede wszystkim pozytywne skojarzenia, być może negatywne wspomnienia trudno było wydobyć na poziomie świadomym, za pomocą wypowiedzi słownej. Respondenci kojarzyli więc szkołę jako miejsce, do którego lubili chodzić, w którym miło spędzało się czas, którą dziecko uważało za drugi dom i gdzie były smaczne obiady. Pełna sentymentu jest wypowiedź studentki, która opisuje ją w kategoriach odczuć zmysłowych: „jest to specyficzny zapach – zapach mojego dzieciństwa”. Wśród żali, które zostały wyrażone przez byłych uczniów, można znaleźć wspólny opis: „szkoła, która nie potrafiła (nie umiała, nie chciała) mnie docenić [...]”.

Podsumowując zaprezentowane badania retrospektywne dokonane w okresie pięciu lat po ukończeniu przez młodzież szkoły, należy podkreślić, że więk-

szość respondentów pielęgnuje pozytywny wizerunek własnej szkoły. Natomiast jako najważniejsze wnioski z badań należy wskazać, że (1) główne elementy składowe wizerunku szkoły najczęściej są nacechowane emocjonalnie; (2) kategorie stanowiące o dobrym lub złym wizerunku szkoły najczęściej mają charakter relacji osobowej: uczeń – nauczyciel, uczeń – koledzy; (3) szczególne znaczenie dla ogólnego wizerunku szkoły u młodzieży mają przeżywane interesujące wydarzenia szkolne oraz doznania zmysłowe: smaki, zapachy, dźwięki, kolory, oraz pozytywna przyjazna atmosfera; (4) znaczna część badanych podkreśla duże poczucie bezpieczeństwa, którego doświadczyli w swoich szkołach dzięki dyscyplinie, jasnym zasadom i regulaminom oraz postawie poszczególnych nauczycieli lub personelu szkoły; (5) 1/3 wszystkich wygenerowanych skojarzeń była negatywna. Dotyczyły one wyglądu szkoły, jej wyposażenia, pomocy naukowych, wielkości i jakości zasobów naukowych szkoły. Jako najważniejsze negatywne cechy szkoły, pamiętane mimo upływu lat, respondenci wymienili, że była ona: stresująca, „strasząca sprawdzianami”, niedoceniająca indywidualności ucznia oraz stosująca zbiorową odpowiedzialność i karę.

Wizerunek nauczyciela na podstawie testu wolnych skojarzeń pt. „Moja szkoła”

Na podstawie testu wolnych skojarzeń wyodrębniono wymiary dotyczące wizerunku nauczyciela, którego „nie lubiłem”, będąc w szkole, oraz „mojego ulubionego nauczyciela”. Analiza jakości przywołanych przez badane osoby skojarzeń związanych z wizerunkiem nielubianego nauczyciela pozwoliła na wyodrębnienie sześciu kategorii opisujących najważniejsze jego wymiary: (1) cech osobowości; (2) cech zawodowych; (3) relacji z uczniami; (4) oceny sposobu nauczania; (5) wyglądu zewnętrznego oraz (6) oceny zachowania. Tabela 2 prezentuje nasilenie wyborów skojarzeń w ramach danej kategorii.

Tabela 2. Wizerunek nielubianego nauczyciela

Kategorie skojarzeń	Liczba wskazań (n)*	Procent ważnych (%)
Cechy osobowości	316	39
Cechy zawodowe	178	22
Relacje z uczniami	165	20
Ocena sposobu nauczania	93	11
Wygląd zewnętrzny	33	5
Ocena zachowania	27	3
Ogółem	812	100

* Respondenci mogli podać więcej niż jedno skojarzenie.

Cechy osobowości (39%) okazały się najważniejszym wymiarem wizerunku nauczyciela, z którym młodzież miała negatywne skojarzenia. Najczęściej nauczyciela postrzegano jako (niemiłego, krzykliwego, krytykującego, zamkniętego w sobie, powolnego, wybuchowego, luzackiego, wulgarnego w mowie lub zachowaniu). Wśród cech zawodowych, które również miały ważne znaczenie dla całości wizerunku, często wymieniano: apodyktyczność, brak wiedzy z nauczanego przedmiotu, sztuczne wzbudzanie respektu wobec swojej osoby, brak cierpliwości, brak umiejętności motywowania uczniów do nauki. Postrzeganie przez respondentów relacji z uczniami jest kolejnym wymiarem wizerunku nauczyciela. Jedna piąta ogółu skojarzeń dotyczyła niezadowolenia z bycia traktowanym przez nauczyciela, co wyrażano w następujących wypowiedziach: ma swoich pupili, wyśmiewa uczniów, publicznie komentuje zachowania uczniów, jest lekceważący, nie szanuje uczniów. Ważnym wymiarem oceny nauczyciela są jego umiejętności zawodowe, czyli sposób nauczania. W przypadku nielubianego nauczyciela kompetencje zawodowe straciły na znaczeniu, a ich ocenę prezentowano w następujący sposób: niesprawiedliwy, ostro ocenia, bez pasji, nie umie wytłumaczyć, niewymagający, niekonsekwentny, zbyt surowy. Odniesiono się również do zachowania i sposobu bycia nauczyciela jako osoby ponurej, nudnej, smutnej, sztywnej, bez poczucia humoru oraz bardzo stresującej. Dodatkową kategorią, która nie powinna mieć istotnego znaczenia dla wizerunku nauczyciela-pedagoga, jest „wygląd zewnętrzny”. Respondenci jednak mieli szereg skojarzeń związanych z tą kategorią, określali wygląd zewnętrzny jako zdecydowanie niekorzystny (rozczochrany, fatalny gust, niezadbany, dziwne buty, niedbały makijaż lub ubiór).

Skojarzenia związane z opisem ulubionego nauczyciela w dużej mierze mieszczą się w podobnych kategoriach oceny, jak w przypadku pedagogów nie lubianych, jednak wskazywane są z inną częstotliwością i w odmiennej kolejności (zob. tab. 3).

Najważniejszym wymiarem wizerunku pozytywnie postrzeganego nauczyciela są jego cechy zawodowe (33%). Badani cenią je wyżej od cech osobowości, wskazując na kompetencję i mądrość nauczyciela oraz cierpliwość, inteligencję, konsekwencję w stosunku do siebie i innych, posiadanie dużej wiedzy w swojej dziedzinie, konkretne podejście do tematu, systematyczność, traktowanie pracy jako pasji. Uczniowie doceniają te cechy w nauczycielu i traktują go wówczas jako swój autorytet oraz wzór do naśladowania. Na drugim miejscu występują cechy osobowościowe nauczyciela (27%). Prawie 1/3 badanych wskazuje na: bycie miłym, przyjaznym, wyrozumiałym, sympatycznym, spokojnym, ciepłym, życzliwym, otwartym, empatycznym, kulturalnym, odpowiedzialnym, pełnym energii, szczerym, zdecydowanym, stabilnym emocjonalnie i przewidywalnym w zachowaniu.

Tabela 3. Wizerunek lubianego nauczyciela

Kategorie skojarzeń	Liczba wskazań (n)*	Procent ważnych (%)
Cechy zawodowe	297	33
Cechy osobowości	244	27
Ocena sposobu nauczania	169	19
Relacje z uczniami	114	12
Zainteresowania	72	8
Ocena zachowania	11	1
Ogółem	907	100

* Osoby mogły podać więcej niż jedno skojarzenie.

Kolejne miejsce w częstotliwości występujących skojarzeń zajmuje kategoria „sposób nauczania”. Byli uczniowie wskazują na umiejętność ciekawego przekazywania wiedzy, sprawiedliwe ocenianie, bycie otwartym na pomysły uczniów oraz bycie dla nich inspiracją. Uczniowie doceniają przy tym umiejętność przyznania się do błędu przez dobrego nauczyciela, stawianie adekwatnych wymagań oraz staranne pismo na tablicy.

Wśród wyodrębnionych kategorii w równym stopniu doceniane są relacje z uczniami. Uczniowie pamiętają takie zachowania nauczyciela jak: bycie pomocnym, godnym zaufania, dostrzeganie potrzeb ucznia, umiejętność rozmawiania o wszystkim, gotowość do wstawiania się za uczniem, dawanie uczniom czasu i dobrego słowa. Ważny był też sposób bycia nauczyciela i jego zachowanie. Szczególnie cenne było posiadanie przez nauczyciela poczucia humoru, bycie uśmiechniętym i pogodnym oraz kulturalne zachowanie i słownictwo.

Porównując wizerunki nauczyciela, którego nie lubiłem, i ulubionego, należy zwrócić uwagę na to, że w pierwszym przypadku występowała kategoria „wyglądu zewnętrznego”. Natomiast przy opisie nauczyciela, którego lubiłem, ani jedna z osób badanych nie miała tego typu skojarzeń. Oznacza to, że w przypadku dobrego pedagoga bardziej liczy się, co dany człowiek sobą reprezentuje, a nie jego wygląd zewnętrzny. Dodatkowo, zamiast kategorii dotyczącej „wyglądu” pojawiła się kategoria „zainteresowania/hobby”. Respondenci wskazywali najczęściej na wielostronne zainteresowania nauczyciela, chęć dokształcania się i dbania o własny rozwój, nieustanne poszukiwanie inspiracji do swoich lekcji, dzielenie się z uczniami zainteresowaniami oraz często podawali ogólne określenie typu „ciekawa postać” czy „pasjonat kultury/historii”.

Analizując charakterystykę dwóch skrajnych typów nauczycieli „nie lubianego” i „nauczyciela, którego lubiłem”, należy stwierdzić, że to właśnie one mają

znaczenie dla naszej pamięci o szkole przez wiele lat: pozostali nauczyciele, którzy znajdowali się pośrodku owego kontinuum, nie mają większego znaczenia dla swoich byłych uczniów kilka lat po ukończeniu szkoły. Dobry pedagog wywiera na uczniach wpływ przede wszystkim swoimi kompetencjami zawodowymi, cechami osobowości, sposobem nauczania i stosunkiem do nich, dodatkową wartością są jego osobiste pasje i zainteresowania, najrzadziej uczniowie zwracają uwagę na sposób zachowania nauczyciela, jednak jeżeli tak, to dotyczy pogodnego i kulturalnego sposobu bycia. Nauczycieli nielubianych uczniowie zapamiętują przede wszystkim jako mających negatywne cechy osobowości i demonstrujących je, co odzwierciedla się także w ich stosunku do uczniów oraz sposobie zachowania się w szkole. Uczniowie zwracają uwagę również na niekorzystne cechy zawodowe nielubianego nauczyciela oraz niewłaściwe podejście do wykonywanego zawodu z brakiem kompetencji włącznie. Oceniają też jego wygląd zewnętrzny, często nadają mu epitety i przezwiska kojarzone z budową ciała, ubraniem, nazwiskiem i inne. Nauczyciel lubiany zaś nie podlega tego typu ocenie i cieszy się dużą akceptacją wśród uczniów niezależnie od tego, jak wygląda oraz jakie ubrania jest w stanie kupić.

Efektom dyskusji grupowej, która stanowiła drugą część przeprowadzonych badań, opartych na zestawie zdań niedokończonych, było wskazanie przez respondentów siedmiu najważniejszych obszarów, stanowiących o relacji uczeń – nauczyciel. Byli uczniowie wskazali, że:

- potrzebują nauczycieli, którzy swoją postawą, swym zachowaniem (mili, uśmiechnięci, z poczuciem humoru, otwarci) wzbudzają sympatię: „Do takiego nauczyciela chce się podejść, zagadać”;
- cenią nauczycieli mających dużą wiedzę (zarówno ogólną, jak i specjalistyczną – związaną z nauczaniem przedmiotem) oraz mających własne zainteresowania: „Można zaimponować uczniowi swoją wiedzą/pasją i nią «zarazić»”;
- doceniają kreatywność i pomysłowość nauczycieli;
- pragną, by wiedza była przekazywana w ciekawy i zrozumiały sposób;
- chcą móc liczyć na wyrozumiałość i cierpliwość nauczyciela, np. w przypadku problemów, kłopotów czy wtedy, gdy popełnią błędy;
- potrzebują nauczycieli, którym mogą zaufać, którzy będą stać po ich stronie niezależnie od okoliczności;
- są wdzięczni za szeroko rozumianą pomoc udzielaną przez nauczyciela (wy tłumaczenie/dobre słowo/wsparcie/ingerencję w trudnych sytuacjach).

Podsumowując powyższą analizę pojęcia wizerunku na podstawie dostępnej literatury oraz badań własnych, należy wskazać, że wizerunek obiektu, rzeczywistości czy osoby powstaje na podstawie czynników natury rozumowej, emocjonalnej i społecznej. Czynniki racjonalne to wiedza, doświadczenie oraz świa-

domość. Wśród czynników emocjonalnych, które należy wziąć pod uwagę, kształtując wizerunek, znajdują się: uprzedzenia, oczekiwania, życzenia, obawy, lęki, nadzieje, przypuszczenia, sympatie i antypatie. Natomiast wśród czynników społecznych istotne są: normy istniejące w otoczeniu, w szczególności pośród grup odniesienia, oraz tabu. Praca nad doskonaleniem wizerunku szkoły w społeczeństwie oraz budzenie wśród nauczycieli świadomości znaczenia sposobu ich postrzegania przez uczniów i rodziców jest długotrwałym, opartym na gruntownej wiedzy procesem, popartym konkretnym działaniem oraz zachowaniem. Świadomość wymiarów tworzących wizerunek danej szkoły jest ważnym elementem zarówno w przypadku zmiany istniejącej już opinii o szkole, jak również takiego postrzegania nowo powstającej placówki, aby była ona kojarzona zgodnie z założeniami i celami, jakie sobie stawia. Brak znajomości wymiarów składających się na jej wizerunek może wywołać efekt odwrotny do zamierzonego²⁰.

Pozytywny wizerunek szkoły w środowisku lokalnym bazuje nie tylko na dokonaniach poprzednich pokoleń nauczycieli i uczniów, na jej wieloletniej historii i tradycji, lecz także opiera się na aktualnych osiągnięciach poszczególnych nauczycieli i uczniów tworzących jej bieżące dzieje. Wizerunek szkoły tworzony jest zarówno przez konkretne jednostki: dyrektora, nauczyciela, ucznia, natomiast sukces wizerunkowy osiągany jest poprzez pracę zespołową mniejszych lub większych środowisk szkolnych, takich jak klasa, rocznik, koła zainteresowań, drużyny sportowe czy zespoły artystyczne. Wspólny wysiłek społeczności szkolnej łączący grono pedagogiczne, uczniów i ich rodziców odzwierciedla się w opinii społecznej o danej szkole, co wpływa na zwiększenie zainteresowania się nią w środowisku lokalnym oraz na wspieranie jej sukcesów poprzez różne instytucje działające w szkolnictwie i edukacji.

SUMMARY

The aim of this article is the analysis of the quality of the image of school and teachers on the basis of associations of former students 5 years following the completion of education at school. Retrospective research involved a group of 127 respondents and was carried out using the tools of "My School" Free Associations Test and focused interviews involving the school memories

²⁰ Przykładowo założmy, że dział marketingowy firmy produkującej samochody marki Mercedes zaplanował zwiększyć sprzedaż aut i zainicjował kampanię reklamową pt. „Mercedes dla każdego”, jednocześnie wkładając w nią znaczne fundusze. Należy zakładać, że początkowo sprzedaż zapewne by wzrosła, natomiast na dłuższą metę miałyby to zgubne dla marki skutki. „Mercedes” zostałby pozbawiony swoich podstawowych wymiarów wizerunkowych, takich jak: prestiż, luksus i wysoka cena nie dla każdego dostępna (posiadacz takiego auta straciłby na swojej wyjątkowości i statusie osoby zamożnej). Takie działanie marketingowe miałyby charakter strzału samobójczego i przyniosłyby odwrotne skutki do podjętego wysiłku i nakładów finansowych.

of groups comprising 7-8 individuals. The results obtained were studied using the categorisation of individual associations. On the basis of the results the dimensions of the image were developed referring to school as an institution. They included the following categories: (1) school general outlook and facilities; (2) evaluation of the institution; (3) personal characteristics; (4) education and comprehensive development; (5) entertainment/peers; (6) life values; (7) occurrences of sentimental value. The associations related to the description of the "favourite teacher" and "the teacher I didn't like" in considerable degree constitute similar categories to be evaluated, however, their intensity and order were changed. The following were among the most important ones: (1) personality traits; (2) vocational traits; (3) teacher-student relationship; (4) evaluation of the teaching method; (5) conduct assessment.

A significant difference in the assessment of these opposite categories of teachers is the fact that the teachers viewed upon in a negative way are more negatively assessed by students as regards their appearance, which does not take place in case of teachers viewed upon in a positive way. This dimension is substituted by the appreciation of the favourite teachers for their broad interests and pursuing self-development. The conducted analysis can become the basis for the conscious and planned creating of the school image as an institution and the teacher as the main figure affecting the quality of students' memories of school within a wider life perspective.

Keywords

school image, image of the favourite teacher, image of the teacher I did not like,
retrospective research involving former students

BIBLIOGRAFIA

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004.
- Bach-Olasik T., *Doświadczenia szkolne źródłem lęku w opinii młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 6(1991), s. 247-251.
- Błaziński Z., *Obraz nauczyciela w oczach uczniów*, <http://sod.ids.czyst.pl/publikacje/l627/l627.pdf> [dostęp 20.02.2014].
- Borkowski I., Stasiuk-Krajewska K., *Wizerunek, opis świata, konstrukcja komunikacji*, w: *Kształtowanie wizerunku jako narzędzie public relations*, red. I. Borkowski, K. Stasiuk-Krajewska, Wrocław 2011, s. 5-9.
- Feliksiak M., *Wizerunek nauczycieli*, Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa 2012.
- Fontana D., *Psychologia dla nauczycieli*, Poznań 1995.
- Gałaś M., *Młodzież o porozumiewaniu się z nauczycielami*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 8(1993), s. 332-336.
- Gorbaniuk O., *Wizerunek Niemiec i Niemców wśród Polaków*, Lublin 2009.
- Kargulowi A., *Dlaczego dzieci nie lubią szkoły?*, Warszawa 1991.
- Łaguna M., Gałkowska A., *Społeczne aspekty obrazu siebie w rysunku projekcyjnym „Ja – wśród ludzi”*, w: *Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych*, red. M. Łaguna, B. Lachowska, Lublin 2003, s. 125-148.

- Nauczyciel – uczeń: między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy interakcji*, red. M. Dudzikowa, Kraków 1996.
- Pantkowski R., *Jak młodzież postrzega współczesnego nauczyciela*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 5(1991), s. 200-202.
- Stemplewska-Żakowicz K., *Diagnoza psychologiczna. Diagnozowanie jako kompetencja profesjonalna*, Gdańsk 2009.
- Ścisłowska H., *Młodzież o sobie i swoich nauczycielach*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1(2000), s. 19-21.
- Śnieżyński M., *Nauczyciele w oczach uczniów*, Warszawa 1990.
- Wawryk I., *Uczniowie o nauczycielach*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1(1991), s. 27-29.